

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 1(122):116-117

ЗВ'ЯЗОК МАТЕРІЇ ТА ПОЗБАВЛЕНОСТІ У ФІЛОСОФІЇ СВЯТОГО ТОМИ АКВІНСЬКОГО

Саковська О.Ю.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Дану статтю присвячено, зокрема, темі зародження та знищення як формам субстанційної зміни у філософії св. Томи Аквінського. Прояснено, хто вплинув на погляди Аквіната стосовно цієї теми. Вказано, яким чином на зародження впливають матерія, позбавленість та інакшість. Також описано, чому ці явища є більш вирішальнішими для процесу зародження, аніж форма та акт буття. Розглянуто контексти, в яких фігурує поняття привації.

Ключові слова: матерія, форма, інакшість, позбавленість, зародження, знищення, субстанційна зміна.

Постановка проблеми. Сама тема зародження не пов'язана з теологією, не прояснює процес створення з нічого, балансує на межі фізики та метафізики, але, при цьому, хоч і здається цілком очевидною, але доволі сильно переплетена з парадоксом «корабель Тесея». Можливість зародження речі залишається загадкою, тож не дивно, що стільки філософів присвячували цьому питанню свою увагу. Аквінат також зосереджується на цій темі, намагаючись з'ясувати, що уможливило існування речі, що призводить до її зміни, яким чином одна річ може ставати іншою, і чи матиме ця нова річ в такому випадку свої попередні якості хоча б у віртуальний спосіб. Саме тема позбавленості та матерії стає ключовою для розуміння цієї проблеми. Якщо проводити **аналіз останніх досліджень і публікацій**, стане помітно, що темі позбавленості було присвячено чимало статей, особливо у тих дослідників, що а) входять до навколотомістичного кола; б) цікавляться темою фізики. Останнє є актуальним попри те, що, як вже було зазначено, ми не можемо тлумачити тему привації в переважно «фізичному значенні», бо навіть в цьому випадку цілком фізична тема зародження обґрунтовується засобами метафізики.

Серед дослідників цієї теми окремо можна виокремити В. Воллеса, Ш. ДеКонінка, Б. Ешлі, – тобто тих дослідників томізму, яких прийнято зараховувати до школи аристотелічного неотомізму. Втім, в цих же дослідженнях головною метою є не так розкриття теми зв'язку матерії та позбавленості, як спроби обґрунтувати примат фізики над метафізикою та епістемологією. Можна також окремо відзначити роботу Дж. МакВільямса «Фізика та філософія», в якій автор побіжно розглядає тему позбавленості в контексті субстанційної зміни. На цій же темі значно детальніше зупиняється Р. Хаузер в роботі «Авіценів та Аквінатів трактати «Про принципи природи», в якій розглядає ідею привації в контексті вчення про перші принципи. І, ймовірно, найсвіжішою працею, що відображає обрану нами тему є стаття Джона МакГінніса «Створення чогось з нічого: позбавленість, можливість та потенціал у Авіцени та Аквіната»

(2012). Втім, якщо враховувати, що цей автор є знавцем саме Авіценової філософії, не є дивним той момент, що погляди Авіцени щодо позбавленості репрезентовано в статті значно ґрунтовніше, аніж погляди св. Томи. Втім, **в межах загальної проблеми є деякі частини, що так і не були вирішені.** По-перше, так і не було проведено повного аналізу поняття «позбавленість» в творах томістичного корпусу. По-друге, залишається незрозумілим, яким чином такі цілком метафізичні компоненти, що уможливають зародження речі (форма та акт буття) поступають в процесі зародження речі своїм вирішальним місцем матерії та позбавленості. Таким чином, **мета статті** полягає в у з'ясуванні ролі привації у зв'язку з матерією в процесі зародження та якісних змін речі.

Виклад основного матеріалу. Тема позбавленості (привації, *privatio*) фігурує в чималій кількості творів Аквіната, а, втім, найобширніше репрезентовано в творі «Про принципи природи» (*De Principiis Naturae*, 1252-1256). Саме в цьому творі спостерігаємо, як Аквінат демонструє, що разом із матерією позбавленість є принципом природи, а отже, тим, що постулює річ, уможливило її онтологічно. В інших же творах, приміром, в «Сумі теології» чи «Про суще та сутність», пояснюючи, що таке позбавленість, Аквінат часто наводить приклад сліпоти, яка як така не існує, але ми говоримо про неї так, немов би вона є чимось реальним. По суті цей приклад є ключовим для Аквіната, втім, він використовує його рідше для обґрунтування двох нюансів:

1. Причин градації сущого і того, що таке мисленнєве суще.

2. Акту буття, який уможливило суще як реальне дещо.

Тобто, можна сказати, що в інших творах привація грає інструментальну роль і фігурує з метою прояснення дечого іншого.

Втім, якщо провести мінімальне текстологічне дослідження, то впадає в око, що поняття позбавленості має два основних значення:

1) Воно є синонімом слів *negatio* та *remotio*, тобто заперечення чи вилучення [STh I, 11, 3 ad 2; 4 Sent. 33, 2, 2, 2 c. 5 Met. 20 d.]

2) Синонімом неповноти та нестачі на противагу досконалості (*perfectio*) [1 gener. 6 g]

Обидва ці значення доволі чітко вказують нам, що говорючи про позбавленість, ми можемо виділити дві сфери функціонування цього поняття: сферу логіки та сферу метафізики. Справді, з одного боку, якщо брати до уваги приклад зі сліпотою, тут позбавленість відіграватиме роль заперечення чогось конкретного – зору [Див.: *De ente* I; *De potentia* 7, 2 ad 1 etc.]. З іншого ж йтиметься про те, що позбавленість на рівні буття завжди буде антонімом якомусь конкретному суццю. Отже, ми можемо говорити про те, що, по-перше, привація не є якимось реальним субстанційним суццим, як і акцидентальним суццим, так само як ми не можемо говорити про реальність сліпоти. По-друге, ми не можемо також говорити про неї як про якийсь позитивний атрибут чи позитивну акцидентальну ознаку, яка б визначала річ.

Проте принципом є в першу чергу те, що сам Аквінат не є винахідником цього поняття. Воно фігурувало вже у Аквінатових попередників. З одного боку, вже, приміром, у Платона спостерігаємо спроби подолати меонізацію суццю через осмислення небуття як відмінності: про одну річ ми можемо говорити про таку, що наділена буттям, але має певний ступінь небуттєвості щодо іншого, більш досконалого. Втім, у випадку Платона більш доцільно говорити про інакшість, альтерацію. З іншого боку, маємо приклад Аристотеля, від якого Аквінат і бере та розвиває теорію позбавленості.

Сам Аристотель у філософському лексиконі «Метафізики» розглядає привацію чотириряко, втім, всі його визначення загалом розкривають тему позбавленості чи відсутності певної риси чи атрибута, що може виникати природним чином (*Metaph.* 5.22.1022b22-1023a7), тож у випадку «Метафізики» йдеться про привацію з точки зору ступеню буття речі.

Втім, у Фізиці (1.7) він подає чіткий аналіз зародження, вказуючи відомі три принципи природи чи природних речей, що необхідні для кожного зародження: суб'єкт, що його традиційно асоціюють з матерією; форму, тобто те, що набуває становлення, а також контрарність цієї форми в суб'єкті, тобто позбавленість. Таким чином, у Аристотеля привація постає як щось, що, з одного боку, стосується форми, оскільки є її протилежністю, з іншого ж, стосується матерії, точніше – суб'єкта, як певна акцидентальна ознака (*Phys* 1.7.190b24-26). А в «Фізиці» 1.9 спостерігаємо певне уточнення: спершу Аристотель повторює, що привація є лише акцидентальною ознакою матерії, але вказує, що матерія та позбавленість – це різне, адже матерія акцидентально є ніщо, а привація – меоном як таким. Більше того, матерія є близькою до субстанції, чогось конкретного, (і навіть певним чином нею є), у той час як привація не є чимось ніяким чином (*Ibid.*, 1.9.192a3-6). Таким чином спостерігаємо у Аристотеля три принципи (форма, матерія та привація), необхідні для становлення речі.

Поворотним пунктом у цьому питанні для проблеми тілесного суццю є «Фізика зцілення» Авіценни, який якраз і розпочинає вчення про принципи не з питання про привацію чи становлення, але з питання про фізичне тіло.

Дотримуючись традиції, Авіценна визначає природні тіла як субстанції, що займають місце і мають три виміри. Внутрішніми принципами тіла є форма та матерія, втім, цікавим є той момент, що у «Фізиці зцілення» Авіценна значно більше зосереджується на вченні про матерію, аніж вченні про форму. Він навіть пропонує розглянути 5 різних видів визначень матерії, якими користуються філософи природи.

Враховуючи залежність матерії від форми, Авіценна зауважує, що «матерія не існує актуально поза формою (...), якщо ж і має яєсь реальне існування, то лише тому, що воно було їй надане» (*Physics* 1.2 15 (5)). Основною відмінністю від Аристотеля в цій тезі є те, що, якщо брати матерію абсолютно, тобто як чисту матерію, або ж як матерію в максимальній її невизначеності, тілесна форма все ж таки має бути певним чином присутня. Так, каже Авіценна, матерію можна розглядати з точки зору двох позицій:

1) Як таку, що має лише тілесну форму і ніяку іншу, і отже поставатиме як тривимірна без будь-яких подальших визначень.

2) Як таку, що наділена додатково ще й формою, що визначатиме її як певне конкретне дещо (*Physics* 1.2 14 (4)).

В такому випадку, якщо орієнтуватися на першу позицію, то перед нами постає абсолютне тіло. Коли ж орієнтуватися на другий підхід, де матерія є носієм усіх можливих форм, вона постає як «рід матеріальності» взагалі (хоча буквально матерія не може бути родом чи видом). Втім, матерія постає як залежна не лише від форм для свого актуального існування, але й від усіх можливих сил, впливів, схильностей чи інших позитивних характеристик, що можуть бути визначальними для неї.

Виходячи з цього можна говорити також про тему привації у Авіценні. Він вказує, що коли ми говоримо про природні тіла просто як про природні тіла з розумінням того, що вони а) мінливі, б) тяжіють до удосконалення, в) зароджуються, то в такому випадку внутрішні принципи (форма і матерія) вже не є суттєвими для розгляду природних тіл як таких, що стають чи набувають нових ознак. Якщо щось є А, то воно вже не може стати А, якраз навпаки: речі повинно бракувати А, аби вона його набула. Втім, Авіценна сам не поспішає назвати привацію принципом, для нього привація радше постає як певна умова становлення, оскільки принципом є щось, що актуально існує і повинно існувати одночасно з річчю, для якої є принципом без випередження цієї речі в часі (*Physics* 1.2 19 (14)). Тож бачимо, що для Авіценни принципи та причини в прямому значенні стосуються чогось позитивного та конкретного, а не негативного чи невизначеного. Власне, саме тому ми можемо розглядати матерію у Авіценновому розумінні як принцип, оскільки вона поєднана з формою і завжди є тілесним чимось.

Більше того, чиненайкраще тему привації репрезентовано у Авіценнових коментарях до Порфирія, де привації подано як визначення («нерухомий», «нечутевий», «нераціональний»), тобто визначення *via negativationes*. Ці визначення є важливими для встановлення речі в системі родо-видової диференціації, оскільки вони несуть в собі конститутивні характеристики.

Наприклад, міркуючи про природу рослин, ми визначаємо їх як нечуттєві, що буде видовою ознакою до роду живих субстанцій. Логічні привації, як і природні, не мають під собою реального буття, не можуть функціонувати як причини і не додають нічого позитивного у визначення речі. Наприклад, якщо якийсь фрукт не є червоним, але почервонів, то «нечервоний» означає тут підкреслення того, що від початку фрукт мав інший колір, аніж червоний, тобто йдеться про привацію червоного. МакГінніс вказує, що для Авіценни в даному випадку привація – не принцип становлення як такий, але поняття відношення стосовно «іншого ніж», і завжди виражає щось позитивне або справді наявну річ [5, р. 8]. Іншими словами, нема привації, якщо нема попереднього існування конкретної речі. І в цьому сенсі привацію слід відрізнити від «несущості», бо будь-яка несущість не передбачає відношення щодо реальних речей.

Отже, як ми бачимо, в своєму вченні про позбавленість чи привацію Аквінат перебував під впливом Аристотеля та Авіценни, і логічно продовжує їхні теорії. Однак найбільш репрезентативною в контексті цієї теми, як вже було сказано, є Аквінатова робота «Про принципи природи до брата Сильвестра».

МакВільямс пропонує розглядати задану Аквінатом тему в роботі «Про принципи» в межах вчення про зміни (6, р. 7). Як відомо, існує чотири види змін: зміни щодо субстанції (субстанційна зміна), кількості (кількісна зміна: збільшення чи зменшення), якості (між контрарними якостями, альтерація або набування повністю нових якостей), місця (прямолінійний чи циркулярний рух). Всі ці зміни безпосередньо пов'язані з рухом, хоча, як знову ж зауважує МакВільямс, субстанційну зміну не можна розглядати як рух в прямому значенні, бо загалом це процес зародження нової природи, що відбувається поза часом (6, р. 7). В межах цього вчення привація буде актуальною для субстанційної та якісної зміни. В контексті якісних змін привація поставатиме як те, що зумовлюватиме виникнення нових ознак речі. Приміром, відсутність лисини може «зумовлювати» облісіння, оскільки воно закладене в потенції, що і буде новою ознакою для конкретної людини. В межах же субстанційної

зміни йтиметься про знищення – *corruptio* (перехід від наявної субстанційної форми до позбавленості) чи зародження – *generatio* (від привації до убуттєвлення речі). В цих же процесах, оскільки йдеться про привацію, бере участь також матерія як один із принципів.

Чому ж матерія, як в неформленому стані є по суті нічим, раптом стала у філософії Аквіната самодостатнім принципом природи? І яким чином позбавленістю, яка теж не є чимось конкретним, може впливати на рух суцього?

Основна відмінність позбавленості від інших принципів полягає в тому, що інші принципи (включно з матерією) є джерелами речі і в існуванні, і в становленні, а позбавленістю необхідна, хоча вона є принципом лише становлення. Окрім того, попри очевидну невіддільність від матерії, вона є доволі самодостатньою, оскільки без неї (навіть за умови наявності матерії) зміна речі неможлива.

Як відомо, матерія в томістичній філософії відіграє подвійну роль: а) фізичну, оскільки матерія є постійним субстратом в процесі зміни; б) метафізичну, оскільки вона певним чином визначає характеристики об'єкта, основу якого складає. Власне, порівнюючи матерію та привацію, Аквінат говорить, що це одне й те ж у суб'єкті, але різне у дефініції [De Principiis 2, 9] (йтиметься не про реальну, а про концептуальну дефініцію), оскільки, як було вже показано, привація не є *per se* принцип, але *per accidens*. Спільність же у суб'єкті дозволяє матерії залишатися після зародження, а привації зникнути. Окрім того, однією зі специфічних відмінностей привації від форми та матерії, як вказує Хаузер під час свого аналізу, є те, що форма і матерія беруть участь в існуванні та становленні речі, в той час як привація – лише в процесі становлення (4, р. 600).

Висновки. Отже, як ми бачимо, міркуючи про позбавленість, Аквінат продовжує лінію Аристотеля та Авіценни, акцентуючи в пізніх творах увагу саме на логічній сфері застосування привації, а в ранніх – на роль привації в процесі зародження та знищення, а також в набутті якісних нових характеристик речі. Можемо говорити про те, що привація не є повною негацією, але лише негативним аспектом матерії.

Список літератури:

1. Аристотель. Метафизика / Аристотель // Метафизика. Переводы. Комментарии. Толкования. – СПб.: Алетейя, 2002; К.: Эльга, 2002. – 830 с.
2. Аристотель. Физика / Аристотель // Политика. Метафизика. Аналитика. – СПб., М., 2008. – С. 11–162.
3. Avicenna. The Physics of the Healing. Books 1&2. – Provo: Brigham Young University Press, 2009. – 259 p.
4. Houser R. E. Avicenna and Aquinas De principiis naturae, cc. 1-3 / R. E. Houser // The Thomist. – 2012. – V. 76. – P. 577–610.
5. McGinnis J. D. Making Something of Nothing: Privation, Possibility and Potential in Avicenna and Aquinas / Jon D. McGinnis // The Thomist. – 2012. – V. 76. – P. 1–25.
6. McWilliams J. A. Physics & Philosophy: A Study of Saint Thomas' Commentary on the Eight Books of Aristotle's Physics / James A. McWilliams. – Washington, 1945. – 143 p.
7. Thomas de Aquino. Commentum in quartum librum Sententiarum magistri Petri Lombardi / Sancti Thomae Aquinati Doctoris angelici divi Opera omnia. V. 7/2. – Parma: Typis Petri Fiaccadori, 1858. – 1335 p.
8. Thomas de Aquino. De ente et essentia / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: Editori di San Tommaso, 1976. – T. 43. – P. 315–381.
9. Thomas de Aquino. De principiis naturae ad fratrem Sylvestrum / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: Editori di San Tommaso, 1976. – T. 43. – P. 1–47.
10. Thomas de Aquino. In duodecim libros Metaphysicorum Aristotelis expositio / Thomas de Aquino; [ed. M. R. Cathala, R. M. Spiazzi]. – Taurini; Romae: Marietti, 1950. – XXIII, 467 p.

11. Thomas de Aquino. In librum primum Aristotelis De generatione et corruptione expositio / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: Ex typographia Polyglotta S. C. De Propaganda Fide, 1886. – Т. 3. – Р. 259–322.
12. Thomas de Aquino. In octo libros De physico auditu sive Physicorum Aristotelis commentaria / Thomas de Aquino. – Neapoli: M. d'Auria Pontificius Editor, 1953. – 658 p.
13. Thomas de Aquino. Quaestiones disputatae de potentia / Sancti Thomae de Aquino Quaestiones disputatae: ed. P. M. Pession. – Taurini; Romae: Marietti, 1965. – Т. 2. – Р. 1–276.
14. Thomas de Aquino. Summa theologiae cum commentariis Thomae de Vio Caietani. Prima pars / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: ex typographia Polyglotta, 1888. – Т. 4. – 509 p.

Саковская А.Ю.

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

СВЯЗЬ МАТЕРИИ И ЛИШЕННОСТИ В ФИЛОСОФИИ СВЯТОГО ФОМЫ АКВИНСКОГО

Аннотация

Статья посвящена, в частности, теме зарождения и уничтожения как формам субстанционного изменения в философии св. Фомы Аквинского. Объяснено, кто повлиял на взгляды Аквината по этому поводу. Изложено, каким образом на зарождение влияют материя, лишенность и инаковость. Также описано, почему эти явления более решающие для процесса зарождения, чем форма и акт бытия. Прослежено, каких контекстах фигурирует понятие лишенности в трактатах св. Фомы.

Ключевые слова: материя, форма, инаковость, лишенность, зарождение, уничтожение, субстанциональное изменение.

Sakovska O.Y.

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

CONNECTION BETWEEN MATTER AND PRIVATION IN SAINT THOMAS AQUINAS

Summary

The article is dedicated particularly to the issue of generation and corruption as forms of substantial change in Thomas Aquinas. It is also analyzed the ways generation is being influenced by matter, privation and alteration. The reasons these concepts are more important for generation than form and act of being. The contexts where the notion of privation appears are also being discussed.

Keywords: matter, form, alteration, privation, generation, corruption, substantial change.